

Agnieszka Wieczorek
(Toruń)

*Kształcenie i wychowanie w szkołach powiatowych
misjonarzy prowincji litewskiej na przełomie
XVIII i XIX wieku**

*

Historia Zgromadzenia Księża Misjonarzy św. Wincentego a Paulo w Polsce związana jest z Ludwiką Marią Gonzagą, żoną królów Władysława IV i Jana Kazimierza. Jej działalność w Stowarzyszeniu Pań Miłosierdzia w Paryżu oraz znajomość z Wincentym wpłynęły na sprowadzenie misjonarzy na tereny Rzeczypospolitej w drugiej połowie XVII wieku. Jeszcze za życia założyciela Zgromadzenia, w 1651 roku do Polski przybyła pierwsza grupa lazarystów licząca pięć osób¹. Przełożonym misji został ksiądz Lambert aux Couteaux. Wraz z nim przyjechali ksiądz Wilhelm Desdames, subdiakon Mikołaj Guillot, kleryk Kazimierz Żelazowski oraz brat Jakub Posny. Dzięki protekcji królowej misjonarze otrzymali na terenie diecezji wileńskiej parafię Sokółkę niedaleko Grodna. W dwa lata po przybyciu biskup poznański Kazimierz Florian Czartoryski przekazał im kościół

* Przygotowanie publikacji zostało sfinansowane przez Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu w ramach grantu UMK nr 455-NH.

¹ B. Fabiani, *Warszawski dwór Ludwika Marii*, Warszawa 1976, s. 70. Macierzysty dom Zgromadzenia Księża Misjonarzy św. Wincentego a Paulo w Paryżu, który należał do opactwa św. Łazarza był pretekstem do nazywania ich we Francji lazarystami. Szerzej na ten temat patrz: J. E. Rybolt, *Drogi św. Wincentego a Paulo. Przewodnik po miejscach wincentyńskich we Francji*, Kraków 2006, s. 97 i n.

św. Krzyża w Warszawie, który z czasem stał się centralnym domem Zgromadzenia Księża Misjonarzy².

Na początku swojej działalności na terenie Rzeczypospolitej Zgromadzenie opierało się na misjonarzach sprowadzonych z Francji. W dniu 17 września 1660 roku Wincenty wysłał następną grupę. Wówczas przyjechało czterech księży oraz trzy siostry miłosierdzia. Przed powstaniem prowincji na terenie Rzeczypospolitej pracowało czterdziestu dwóch misjonarzy³. Choć byli oni skupieni wokół placówki świętokrzyskiej, ich działalność nie ograniczała się wyłącznie do Warszawy i okolic. Zaczęły powstawać pierwsze domy. Do 1685 roku na terenie Rzeczypospolitej funkcjonowały trzy domy Zgromadzeń: w Warszawie, Chełmnie i Krakowie. Tam też powstały pierwsze seminaria diecezjalne, a w Warszawie dodatkowo zostało otwarte *seminarium internum*⁴. Podczas IV konwentu generalnego Zgromadzenia Misji, który odbył się w Paryżu w 1685 roku, ówczesny przełożony Edmund Jolly podjął decyzję o utworzeniu prowincji polskiej⁵. Pierwszym wizytatorem został Michał Bartłomiej Tarło⁶. Powstanie nowej prowincji wiązało się z możliwościami rozwinienia działalności Zgromadzenia. Zaczęły powstawać nowe placówki, między innymi w Przemyślu, Łowiczu, Gdańsku, Mławie, Lublinie, Płocku, Gnieźnie, Siemiatyczach, Włocławku, Wilnie, Lipowcu, Kraśnymstawie, Horodence, Samborze, Brzozowie, Śmiłowiczach, Zasławiu, Lwowie, Tykocinie, Łyskowie, Orszy, Kraśławiu, Mikulińcach, Mohylewie, Iłkukszcie, Oświeżu oraz Głogowie Małopolskim⁷.

Kiedy Rosja, Prusy i Austria dokonywały rozbiorów Rzeczypospolitej, prowincja polska przeżywała szczytowy okres swojego rozwoju. Rosnąca liczba powstających domów zgromadzeń, a zarazem przeprowadzonych misji

² Dom świętokrzyski został erygowany w 1685 roku. Szerzej na ten temat: S. Rospond, *Rola kościoła św. Krzyża w Warszawie w dziejach polskiej prowincji Zgromadzenia Księża Misjonarzy w XVII i XVIII-wiecznej Polsce*, [w:] *Kościół Świętego Krzyża w Warszawie w trzechsetną rocznicę konsekracji 1969–1996*, Warszawa 1996, s. 27–40 oraz T. Salwa, *Litewska prowincja księży misjonarzy (1794–1842)*, „Nasza Przyszłość”, 1981, nr 56, s. 147.

³ *Misjonarze św. Wincentego a Paulo w Polsce (1651–2001)*. Dzieje, red. S. Rospond, t. 1, Kraków 2001, s. 48 i n.

⁴ Ibidem, s. 59–60.

⁵ Ibidem, s. 70.

⁶ J. Duką, *Biogram Michała Bartłomieja Tarły*, [w:] *Misjonarze św. Wincentego a Paulo w Polsce. II–1 Biografie*, red. J. Duką, Kraków 2001, s. 492.

⁷ J. Gaworzewski, *Zgromadzenie Księża Misjonarzy w Polsce (okres I: 1651–1864)*, [w:] *Księga pamiątkowa trzechsetlecia Zgromadzenia Księża Misjonarzy (1625–17/IV–1925)*

na terenie Rzeczypospolitej świadczą o potrzebie pracy misyjnej, parafialnej oraz wychowawczej wśród mieszkańców chylącego się ku upadkowi państwa. Wystarczy chociażby wspomnieć zakrojoną na szeroką skalę działalność misyjną domu świętokrzyskiego, który w latach 1741–1844 przeprowadził trzysta trzydzieści siedem misji, z czego trzysta sześć zorganizowano do 1797 roku⁸.

W wyniku pierwszego rozbioru Polski w 1772 roku na trzydzieści domów Zgromadzeń aż jedenaście znalazło się poza granicami państwa. Wśród nich na terenie samych Inflant i Białorusi zagarniętych przez Rosję należy wymienić Krasław i Orszę. Zabór pruski objął Chełmno i św. Wojciecha. Najwięcej domów z polskiej prowincji znalazło się w granicach zaboru austriackiego: Brzozów, Głogów Małopolski, Horodenka, dwa domy w Lwowie, Przemyśl oraz Sambor. Utworzenie nowej prowincji stało się koniecznością. Dodatkowo sytuację Zgromadzenia utrudniła decyzja cesarza Józefa II, który w 1782 roku wydał dekret likwidujący placówki na terenie zaboru austriackiego⁹.

W wyniku drugiego rozbioru Polski w 1793 roku prowincja polska została ponownie okrojona z domów zgromadzeń znajdujących się na terenie Wołynia, Podola i Ukrainy. Domy w Śmiłowiczach, Zasławiu, Żytomierzu, Iłkuśku i parafia w Jakobsztadzie znalazły się w granicach zaboru rosyjskiego. Dodatkowo wydarzenia lat 80. i 90. we Francji pogarszały położenie i pozycję Zgromadzenia w Europie. Ówczesny wizytator prowincji polskiej Sebastian Woliński miał znacznie utrudniony kontakt z domami zgromadzeń znajdującymi się poza granicami Rzeczypospolitej oraz Paryżem. W tej sytuacji powstanie nowej prowincji stało się konieczne. Generał Zgromadzenia Jan Cayla, decyzją z dnia 1 stycznia 1794 roku, podzielił prowincję polską i powołał w granicach zaboru rosyjskiego prowincję litewską¹⁰. Jej wizytatorem mianowany został Andrzej Pohl, a centralnym domem prowincji wybrano dom na Górze Zbawiciela (in Monte Salvatoris) w Wilnie przy ulicy Subocz¹¹.

⁸ Szerzej na ten temat patrz: A. Wiczonek, *Zgromadzenie Księża Misjonarzy domu świętokrzyskiego w świetle kroniki misyjnej*, [w:] *Miejsca pamięci w edukacji historycznej*, red. S. Roszak, M. Strzelecka, A. Wiczonek, Toruń 2009, s. 94–100.

⁹ *Misjonarze św. Wincentego a Paulo w Polsce*, s. 110–111.

¹⁰ W 1791 roku, podczas rewolucji francuskiej, Zgromadzenie we Francji zostało zniesione. Jan Cayla, który w latach 1788–1800 pełnił obowiązki przełożonego generalnego, musiał się ukrywać. W 1794 roku wyjechał do Rzymu. Działalność Zgromadzenia została przywrócona dopiero po dwudziestu pięciu latach przez króla Ludwika XVIII, dekretem z dnia 3 lutego 1816 roku. Za: *Misjonarze św. Wincentego a Paulo w Polsce*, s. 23, 180.

¹¹ Wołyniak (jest to pseudonim J. M. Giżyckiego), *Zniesione kościoły i klasztory rzym-*

W skład nowo utworzonej prowincji litewskiej weszło dziewięć domów zgromadzeń prowincji polskiej: Wilno, Śmiłowicze, Mohylew, Zasław, Łysków, Iłuksza, Krasław, Oświej oraz Orsza. Na początku XIX wieku w jej granicach powstały kolejne placówki w Białymstoku, Wilnie (przy parafii św. Kazimierza), Mińsku, Żytomierzu oraz Kamieńcu Podolskim. Poza tym misjonarze mieli dodatkowo do pełnienia obowiązków w parafiach: Dweta, Bebra, Subocz, Zamosz, Ihumień, Glinieszki oraz Konwaliszki. Działalność duszpasterska prowadzona była tam przez dwóch lub trzech kapłanów. Od 1820 roku misjonarze zarządzali jeszcze Koloniami Saratowskimi, w których przy parafiach pracowało dwunastu kapłanów¹². Wszystkie domy zgromadzeń znalazły się na terenie metropolii mohylewskiej, utworzonej przez Katarzynę II ukazem z dnia 29 stycznia 1782 roku¹³. Jej zasięg obejmował terytoria Białorusi, Inflant, a także kościoły katolickie obrządku łacińskiego w Rosji¹⁴.

Po śmierci Andrzeja Pohla w 1820 roku prowincją polską zarządzało jeszcze trzech wizytatorów: Dominik Zarzecki (od 1821 do 1827 roku)¹⁵, Jakub Gąsowski (od 1827 do 1830 roku)¹⁶ oraz Józef Bohdanowicz (od 1830

sko-katolickie przez rząd rosyjski w wieku XIX-tym w diecezji łuckiej, żytomierskiej i kamienieckiej, „Nova Polonia Sacra”, 1928, t. 1, s. 117. Andrzej Pohl urodził się 3 grudnia 1742 roku. Wstąpił do Zgromadzenia w Warszawie w dniu 8 września 1759 roku. W 1782 roku został superiorem domu Zgromadzenia w Wilnie. W latach 1788–1791 założył Szpital Dzieciątka Jezus, który przeznaczył dla sierot i podrzutków. Zmarł w Wilnie, w wieku 78 lat, w dniu 13 listopada 1820 roku. Pochowany został na cmentarzu Rossa w Wilnie. Za: S. Janacek, *Biogram Andrzeja Pohla*, Polski Słownik Biograficzny (dalej: PSB), t. 27, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1983, s. 221–223.

¹² Archiwum Polskiej Prowincji Zgromadzenia Księży Misjonarzy w Krakowie (dalej: AMS), Krótkie opisanie domów Zgromadzenia XX. Misjonarzy Prowincję Litewską składających, s. 9.

¹³ *Misjonarze św. Wincentego a Paulo w Polsce*, s. 194; T. Salwa, op. cit., s. 204.

¹⁴ Za: T. Salwa, op. cit., s. 204.

¹⁵ Dominik Zarzecki urodził się 10 listopada 1773 roku. Do Zgromadzenia wstąpił 22 września 1793 roku w Wilnie. Zmarł 19 listopada 1820 roku. Zob.: AMS, *Catalogus Domorum Congregationis Missionis et Personarum Provinciae Polonae ab a. 1686*, s. 76.

¹⁶ Jakub Gąsowski wstąpił do Zgromadzenia w Wilnie około 1804 roku. Przez trzy lata pełnił funkcję wizytatora prowincji litewskiej Zgromadzenia. W tym samym okresie był wizytatorem Zgromadzenia Sióstr Miłosierdzia prowincji litewskiej. W latach 1830–1833 pełnił funkcję pierwszego konsultatora prowincji. W 1831 roku uzyskał tytuł doktora teologii na Uniwersytecie Wileńskim. Zmarł w wieku 56 lat, w dniu 14 października 1844 roku w Wilnie. Pochowany, podobnie jak Andrzej Pohl, na cmentarzu Rossa. Za: A. Schletz, *Biogram Jakuba Gąsowskiego*, PSB, t. 7, Kraków 1948–1958, s. 357.

do 1843 roku)¹⁷. Prowincja przetrwała do 1842 roku, kiedy rząd carski podjął decyzję o jej likwidacji. Dekretem z dnia 8 grudnia car Mikołaj I podpisał ukaz o zakończeniu działalności Zgromadzenia Księży Misjonarzy św. Wincentego a Paulo na terenie Rosji. Pismo weszło w życie na początku 1843 roku. Zgromadzeniu zabroniono przyjmowania nowych alumnów i używania określenia „misjonarze” w dokumentach urzędowych¹⁸.

Dzieje prowincji litewskiej miały bezpośredni wpływ na funkcjonowanie domów oraz prowadzenie działalności misyjnej, duszpasterskiej oraz edukacyjnej na terenie Cesarstwa Rosyjskiego. Zgodnie z ideą założyciela Zgromadzenia misjonarze mieli do spełnienia określone funkcje. Podstawą funkcjonowania była działalność apostolska (misje i rekolekcje) i charytatywna, a także prowadzenie rekolekcji dla kandydatów do święceń i seminarium¹⁹. Warto w tym miejscu zaznaczyć, że zakres obowiązków misjonarzy wykraczał znacznie poza sprawy parafii i misji. Byli zobowiązani zarówno do kształcenia i wychowywania uczniów w seminariach duchownych, jak i w szkołach parafialnych oraz powiatowych. W prowincji litewskiej na przełomie XVIII i XIX wieku trzy domy prowadziły działalność edukacyjną w szkołach powiatowych. Należały do nich placówki znajdujące się w Kraśławiu, Iłłukszcie oraz Łyskowie. Przy czym misjonarskie szkoły powiatowe prowincji litewskiej nie były jedynymi tego rodzaju placówkami na terenie Cesarstwa Rosyjskiego. Obok misjonarzy działalnością edukacyjną w szkołach powiatowych zajmowały się zgromadzenia pijarów, bazylianów, dominikanów, franciszkanów, karmelitów bosych, kanoników laterańskich i bernardynów²⁰.

¹⁷ Józef Bohdanowicz żył w latach 1787–1846. Do Zgromadzenia wstąpił w Wilnie 9 lipca 1804 roku. Na dwa lata przed przyjęciem święceń wykładał teologię w Iłłukszczie, gdzie misjonarze prowadzili seminarium diecezji wileńskiej oraz sześcioklasową szkołę podległą Uniwersytetowi Wileńskiemu. W 1822 roku objął funkcję superiora domu wileńskiego, a zarazem został proboszczem parafii na Górze Zbawiciela. Osiem lat później został wizytatorem prowincji litewskiej. Szczególnie troszczył się o cmentarz na Rossie. Zmarł w Wilnie, w wieku 59 lat, w dniu 31 maja 1846 roku. Za: F. Śmidoda, *Biogram Józefa Bohdanowicza*, PSB, t. 2, Kraków 1936, s. 221–222.

¹⁸ Za: *Misjonarze św. Wincentego a Paulo w Polsce*, s. 214 i n. Zob. także: P. P. Gach, *Kasaty zakonów na ziemiach dawnej Rzeczypospolitej i Śląska 1773–1914*, Lublin 1984, s. 167.

¹⁹ Szerzej na ten temat patrz: L. Mazzardi, J. M. Román, *Historia Zgromadzenia Misji. Od założenia do końca XVII wieku (1625–1697)*, Kraków 1995, s. 85 i n.

²⁰ Szerzej na temat szkolnictwa zakonnego patrz: D. Beauvois, *Uniwersytet Wileński i szkolnictwo zakonne (1803–1832)*, [w:] *Francja – Polska XVIII–XIX wieku. Studia z dziejów kultury i polityki poświęcone Profesorowi Andrzejowi Zahorskiemu w sześćdziesiątą rocznicę uro-*

Historia misjonarskich szkół powiatowych na przełomie XVIII i XIX wieku jest związana z działalnością Komisji Edukacji Narodowej oraz Uniwersytetu Wileńskiego. Dzięki wizytacjom prowadzonym w czasach KEN zachowany został obraz nie tylko stanu szkół, ale również wykaz przedmiotów, liczba nauczycieli oraz uczniów. Po upadku Rzeczypospolitej szkoły przeszły reorganizację systemu kształcenia. Zmiany w szkolnictwie, jakie Rosja przeprowadziła na terenie swojego państwa w pierwszym dziesięcioleciu nowego stulecia, miały bezpośredni wpływ na kształcenie i wychowywanie uczniów przez misjonarzy. Na podstawie dokumentu z 24 stycznia 1803 roku, zatytułowanego „Tymczasowy regulamin oświecenia publicznego”, Cesarstwo Rosyjskie podzielone zostało na sześć okręgów szkolnych (zwanych wydziałami): moskiewski, wileński, dorpcki, kazański, charkowski i petersburski. Ośrodkami każdego z okręgów miały być uniwersytety z kuratorami odpowiedzialnymi za stan oświaty²¹. Kuratorem wydziału szkolnego wileńskiego został książę Adam Jerzy Czartoryski, który zasiadał w Głównym Rządzie Szkół z siedzibą w Petersburgu. Pełnił tę funkcję do 17 kwietnia 1824 roku²². Wydział wileński swoim zasięgiem obejmował szkoły położone na terenie ośmiu guberni: wileńskiej, grodzieńskiej, mińskiej, wołyńskiej, podolskiej, kijowskiej, mohylewskiej oraz witebskiej²³. W 1803 roku na terenie dwóch z nich znajdowały się szkoły zarządzane przez misjonarzy. W guberni grodzieńskiej funkcjonowała szkoła w Łyskowie, natomiast w witebskiej znajdowała się szkoła krasławska. Trzecią z omawianych tutaj szkół w Iłku przyłączono do Okręgu Wileńskiego w dniu 27 lipca 1815 roku (dopiero po włączeniu 25 listopada 1810 roku obwodu białostockiego, uzyskanego od Prus traktatem w Tylży). Do tej pory Iłku należała do wydziału dorpckiego²⁴.

dzin, Warszawa 1983, s. 183–198; J. Baliński, *Uniwersytet Wileński (1579–1831)*, t. 1, Kraków 1899–1900.

²¹ M. Ambros, *Zarys statystyczny szkół Wydziału Wileńskiego*, „Ateneum Wileńskie”, 1939, z. 1, s. 146–147; D. Beauvois, *Szkolnictwo polskie na ziemiach litewsko-ruskich 1803–1832*, t. 1, Rzym–Lublin 1991, s. 21.

²² P. P. Gach, *Seminaria duchowne misjonarzy na ziemiach dawnej Rzeczypospolitej na przełomie XVIII i XIX wieku*, [w:] *Archiva temporum testes*, red. G. Bujak, T. Nowicki, P. Siwicki, Lublin 2008, s. 177–178; M. Handelsman, *Biogram Adama Jerzego Czartoryskiego*, PSB, t. IV, Kraków 1938, s. 259; M. Ambros, op. cit., s. 149. Adam Jerzy Czartoryski z dniem 5 lutego 1803 roku objął władzę szkolną w ośmiu guberniach zachodnich Rosji. Był również zwierzchnikiem Uniwersytetu Wileńskiego, odnowionego na podstawie statutu z 30 maja 1803 roku.

²³ Za: M. Ambros, op. cit., s. 146.

²⁴ Ibidem, s. 147.

Zgodnie z zasadami powszechnego oświecenia oraz ustawami z 4 kwietnia i 24 maja 1803 roku Uniwersytetu Wileńskiego szkoły zostały podzielone na parafialne, powiatowe (wydziałowe), gimnazjalne i uniwersytety. Szkołami elementarnymi były placówki parafialne, natomiast powiatowe i gimnazja funkcjonowały jako szkoły średnie²⁵. Szkoły parafialne miały powstawać w parafiach a powiatowe w miastach powiatowych²⁶. Daniel Beauvois podkreśla, iż punkt 52 rozdziału IV ustawy uniwersyteckiej z 18 maja 1803 roku zastrzegał, że szkoły zakonne stanowią nierozzerwalną część sieci szkolnej kontrolowanej przez Uniwersytet²⁷. Stąd też szkoły powiatowe w Krasławiu, Iłkukszczie oraz Łyskowie, podlegając bezpośrednio wydziałowi wileńskiemu, miały określone przedmioty kształcenia.

Zatem jak było zorganizowane nauczanie w szkołach misjonarskich? W jaki sposób kształcono i wychowywano uczniów? Jaki był udział misjonarzy w kształceniu dzieci i młodzieży? Na te pytania postaram się odpowiedzieć w dalszej części artykułu. Zdaję sobie sprawę, że zagadnienie to wymaga skorzystania ze znacznie szerszej bazy źródłowej wykraczającej poza teren prowincji litewskiej. Jednak ramy artykułu nie pozwalają na szersze podejście do tematu. Jest to niewątpliwie wątek, któremu warto w przyszłości poświęcić jeszcze więcej miejsca.

Tabela 1. Szkoły powiatowe misjonarzy w zaborze rosyjskim na przełomie XVIII i XIX wieku

Lp.	Miejscowość	Okres działalności szkoły	Gubernia	Powiat
1	Krasław	1775–1834	witebska	dyneburski
2	Łysków	1775–1835	grodzieńska	wołkowyski
3	Iłkukszta	1787–1835	kurlandzka	selzburgski

Źródło: AMS, Krótkie opisanie domów Zgromadzenia XX. Misjonarzy Prowincji Litewską składających, s. 9–26; P. P. Gach, *Seminaria duchowne misjonarzy na ziemiach dawnej Rzeczypospolitej na przełomie XVIII i XIX wieku*, [w:] *Archiva temporum testes*, red. G. Bujak, T. Nowicki, P. Siwicki, Lublin 2008, s. 178; L. Zasztowt, *Kresy 1832–1864. Szkolnictwo na ziemiach litewskich i ruskich dawnej Rzeczypospolitej*, Warszawa 1997, s. 196, 176, 164.

²⁵ Ibidem, s. 149.

²⁶ Ibidem, s. 149.

²⁷ Za: D. Beauvois, *Uniwersytet Wileński*, s. 183.

Szkoła powiatowa w Krasławiu

Księża misjonarze św. Wincentego a Paulo pojawili się w Krasławiu w latach pięćdziesiątych XVIII wieku. W 1755 roku, dzięki staraniom rodziny Platerów, powstał dom Zgromadzenia Misji. Po przeniesieniu krasławskiej misji jezuitów do Indrycy ich miejsce zajęli misjonarze, sprowadzeni przez Konstantego Ludwika Platera²⁸. Wojewoda mściśławski wybudował kościół pod wezwaniem św. Ludwika, który został oddany pod opiekę księży. Na mocy fundacji mieli oni z jednej strony zobowiązania wobec fundatorów, z drugiej liczne obowiązki wobec parafian. Byli zobowiązani do prowadzenia duszpasterstwa w parafii liczącej wówczas około 8000 parafian oraz w dwóch kościołach filialnych w Borówce i Kombulu, misji w diecezji inflanckiej oraz dobrach dziedzicznych Platerów. Sprawowali opiekę nad Szpitalem Sióstr Miłosierdzia i przytułkiem dla ubogich, liczącym wówczas dwadzieścia osób. Obsługiwali również kaplicę na terenie pałacu Platerów i prowadzili seminarium duchowne²⁹. Poza obowiązkami duszpasterskimi byli zobowiązani do prowadzenia szkoły, która funkcjonowała już w XVIII wieku jako placówka parafialna. Zdaniem Alfonsa Schletza, na podstawie informacji z 1788 roku wiemy, że lekcje odbywały się w osobnym drewnianym budynku. Wówczas program nauczania składał się z nauki czytania, pisania oraz dwóch języków: łacińskiego i polskiego. Uczyło się w niej szesnaście osób³⁰. W związku ze zmianami w szkolnictwie na terenie Cesarstwa Rosyjskiego na początku XIX wieku, w 1803 roku, została podporządkowana Uniwersytetowi Wileńskiemu i funkcjonowała jako powiatowa szkoła szlachecka³¹. Ze względu na ciężką sytuację finansową, jej istnienie było ograniczone. Dopiero w 1815 roku, dzięki inicjatywie hrabiego Michała Plater-Zyberg, który przekazał dom z przeznaczeniem na szkołę, jej sytuacja uległa poprawie³². Poza tym dodatkowo w 1823 roku książę Adam Jerzy Czartoryski, pozyskał dla szkoły kra-

²⁸ G. Manteuffel, *Z dziejów Kościoła w Inflantach i Kurlandii (od XVI-go do XX-go stulecia)*, Warszawa 1905, s. 47.

²⁹ M. Chorzępa, Zgromadzenie księży misjonarzy-domy i placówki (maszynopis bez paginacji w AMS); J. Gaworzewski, op. cit., s. 125.

³⁰ A. Schletz, *Współpraca misjonarzy z Komisją Edukacji Narodowej (1773–1794). Przyczynek do historii kultury i oświaty w Polsce*, Kraków 1946, s. 74.

³¹ L. Zasztowt, *Kresy 1832–1864. Szkolnictwo na ziemiach litewskich i ruskich dawnej Rzeczypospolitej*, Warszawa 1997, s. 196.

³² Ibidem, s. 196; D. Beauvois, *Szkolnictwo polskie na ziemiach litewsko-ruskich 1803–1832*, t. 2, Lublin 1991, s. 134.

ślawskiej 1410 rubli z funduszu, przeznaczanego na szkoły dla guberni witebskiej³³. Jednak z powodu braku środków pieniężnych, podobnie zresztą jak w przypadku szkół w Łyskowie i Iłłuszczie, od 1829 roku przez dłuższy czas była nieczynna. Ostatecznie szkołę zlikwidowano w maju 1834 roku i wówczas przeorganizowano ją w trzyklasową rosyjską szkołę powiatową³⁴.

Na początku swojej działalności w szkole krasławskiej, liczącej cztery klasy, poza superiorem domu, a zarazem dozorcą szkoły księdzem Mateuszem Szatkowskim, nauczało dwóch nauczycieli: Antoni Sierociński oraz Jan Olszarowicz. Program nauczania był wówczas bardzo rozbudowany. Uczono gramatyki, moralności, arytmetyki, geografii, wymowy, prawa, historii, greckiej poezji, matematyki, fizyki, historii naturalnej, rysunku, kaligrafii oraz czterech języków: łacińskiego, rosyjskiego, francuskiego i niemieckiego³⁵. Placówka wyposażona była również w przybory matematyczne oraz fizyczne³⁶.

Od 1814 roku szkoła w Krasławiu funkcjonowała na prawach świeckiej szkoły powiatowej³⁷. W maju 1815 roku, zdaniem Giżyckiego, poza Mateuszem Szatkowskim pracowało w niej czterech nauczycieli. Ksiądz Ignacy Downarowicz wykładał przedmioty ścisłe: fizykę i matematykę. Wiedzą z arytmetyki, geografii i języka niemieckiego dzielił się ksiądz Jerzy Wyrzykowski. Wspomniany już Antoni Sierociński uczył wymowy, prawa, dwóch języków (francuskiego i rosyjskiego) oraz rysunku. Natomiast języka polskiego i łacińskiego nauczał kleryk Jan Malinowski³⁸. Szkoła krasławska liczyła wówczas sześć klas. Przyjmuje się, że liczba uczniów wynosiła pięćdziesiąt osiem osób. W klasie pierwszej było trzydziestu dziewczęciu wychowanków, w klasie drugiej jedenastu, w klasie trzeciej pięciu, natomiast w czwartej uczyły się tylko trzy osoby. Jak podaje Giżycki, ze względu na charakter szkoły, która miała takie same przedmioty jak w gimnazjum, a zarazem struktura szkoły była identyczna, jej ukończenie upoważniało do wstąpienia na Uniwersytet Wileński³⁹.

Ocena działalności edukacyjnej Zgromadzenia nie jest możliwa bez analizy dostępnych źródeł. Na podstawie zachowanych akt domu Zgroma-

³³ J. Baliński, op. cit., s. 245.

³⁴ L. Zasztowt, op. cit., s. 196.; D. Beauvois, *Szkolnictwo polskie*, t. 2, s. 430.

³⁵ AMS, Akta Domu Księży Misjonarzy w Krasławiu z lat 1755–1842, s. 55.

³⁶ Ibidem.

³⁷ L. Zasztowt, op. cit., s. 379.

³⁸ J. M. Giżycki, *Księża misjonarze w Krasławiu*, Kraków 1913, s. 19–20.

³⁹ Ibidem, s. 20.

dzenia możemy określić charakter szkoły powiatowej w Krasławiu w pierwszym półroczu 1819 roku. Wówczas do szkoły uczęszczało dwudziestu czterech uczniów. Najmłodszy uczeń, przyjęty do szkoły, miał dziewięć lat. Był nim Wincenty Beiner. Najstarszy, Michał Lityński, był w wieku dziewiętnastu lat, kiedy zapisano go na naukę. Największą liczbę przyjęć odnotowano w 1818 roku. Wówczas liczba uczniów zwiększyła się o trzynaście osób. Do placówki przybyli: Wincenty Beiner, Jan Hirda, Adam Homowski, Andrzej Jedzewicz, Donat Konopacki, Florian Kozakiewicz, Antoni Krupicki, Donat Parpuć, Donat Płocin, Franciszek Płodowski, Donat Popławski, Frytz Preis oraz Jan Woronecki. Z kolei w 1819 roku naukę rozpoczął tylko jeden nowy uczeń. Był nim Bernard Truszyński. W latach 1814, 1815 i 1817 zapisało się dziewięciu uczniów, po trzech w każdym roku: Józef Minarski, Henryk Homowski, Donat Eytwid, Michał Lityński, Michał i Ignacy Sofrowicz, Antoni Gajdanowicz, Florian Jankowski i Franciszek Orłowski. Natomiast w 1816 roku nie zapisano żadnego dziecka. Większość przyjęć odbyła się w miesiącu wrześniu. Na dwudziestu czterech uczniów szkoły krasławskiej dwóch było luteranami (Frytz Preis i Bernard Truszyński). Pozostałą część społeczności uczniowskiej stanowili katolicy. Warto zwrócić uwagę, że liczba uczniów należących do stanu szlacheckiego była prawie o połowę większa aniżeli ze stanu miejskiego. Jedenastu uczniów pochodziło z rodzin stanu szlacheckiego, sześciu było stanu miejskiego, a czterech wiejskiego. W przypadku trzech pozostałych osób, ze względu na brak informacji, nie można ustalić pochodzenia⁴⁰.

Szczególnie interesująco przedstawia się system oceniania w szkole krasławskiej w 1819 roku. Uczniowie byli oceniani pod względem postępów w nauce z następujących przedmiotów: języka łacińskiego, arytmetyki, geografii oraz gramatyki rosyjskiej. Poza tym ocenie podlegała również moralność oraz charakter uczniów. Nauczyciele stosowali opisową skalę ocen: początkową, dobrą, mierną oraz podmierną. Spośród wszystkich uczniów w nauce wyróżniał się Józef Minarski. Jako jedyny otrzymał ocenę dobrą z moralności, arytmetyki oraz geografii⁴¹. W szkole krasławskiej oceniano również uczniów pod względem zdolności i pilności w nauce oraz wypowiadano się na temat każdego z nich pod względem obyczajowości. Na dwudziestu czterech wychowanków zdolnościami w nauce wyróżniało się czternastu:

⁴⁰ AMS, Akta Domu Księży Misjonarzy w Krasławiu, s. 56v–58.

⁴¹ Ibidem.

Wincenty Beiner, Antoni Gajdanowicz, Jan Hirda, Henryk Homowski, Donat Eytwid, Florian Kozakiewicz, Antoni Krupicki, Józef Minarski, Donat Parpuć, Frytz Preis, Michał i Ignacy Sofrowicz, Aleksander Szostakow oraz Jan Woronecki. Czterech uczniów sklasyfikowano z oceną mierną: Adama Homowskiego, Andrzeja Jedzewicza, Michała Lityńskiego i Franciszka Płodowskiego. Natomiast podmierną otrzymało sześciu uczniów: Florian Jankowski, Donat Konopacki, Franciszek Orłowski, Donat Płocin, Donat Popławski i Bernard Truszyński. Pilnością wyróżniało się pięć osób: Michał Lityński, Józef Minarski, Michał i Ignacy Sofrowicz oraz Aleksander Szostakow. Dziewięciu postawiono ocenę mierną. Wśród nich byli: Donat Eytwid, Antoni Gajdanowicz, Jan Hirda, Adam Homowski, Henryk Homowski, Florian Kozakiewicz, Antoni Krupicki, Donat Popławski oraz Ignacy Sofrowicz. Sześciu otrzymało ocenę podmierną: Florian Jankowski, Andrzej Jedzewicz, Donat Konopacki, Donat Płocin, Donat Parpuć oraz Michał Sofrowicz. Natomiast w przypadku Franciszka Płodowskiego, Bernarda Truszyńskiego i Jana Woronieckiego stwierdzono brak jakiejkolwiek pilności w nauce. Z kolei pod względem obyczajowości najlepiej wypadli: Donat Eytwid, Adam Homowski, Henryk Homowski, Michał Lityński, Józef Minarski, Franciszek Płodowski oraz Aleksander Szostakow⁴².

Tabela 2. Uczniowie szkoły powiatowej w Krasławiu w pierwszym półroczu 1819 roku

Lp.	Imię i nazwisko	Postępek					
		w łacinie	moralności	arytmetyce	geografii	w gramatyce rosyjskiej	formowanie charakteru
1	Wincenty Beiner	–	podmierny	–	–	–	początkowy
2	Donat Eytwid	mierny	dobry	mierny	–	mierny	dobry
3	Antoni Gajdanowicz	podmierny	podmierny	dobry	mierny	dobry	mierny
4	Jan Hirda	–	podmierny	mierny	podmierny	podmierny	początkowy
5	Adam Homowski	–	dobry	dobry	mierny	podmierny	podmierny

⁴² Ibidem.

6	Henryk Homowski	mierny	mierny	dobry	–	mierny	dobry
7	Florian Jankowski	podmierny	mierny	początkowy	podmierny	początkowy	początkowy
8	Andrzej Jedzewicz	–	mierny	początkowy	–	początkowy	początkowy
9	Donat Konopacki	–	podmierny	początkowy	–	podmierny	początkowy
10	Florian Kozakiewicz	dobry	mierny	początkowy	początkowy	początkowy	mierny
11	Antoni Krupicki	–	mierny	początkowy	–	podmierny	początkowy
12	Michał Lityński	dobry	mierny	mierny	–	mierny	dobry
13	Józef Minarski	–	dobrej	dobry	dobry	mierny	podmierny
14	Franciszek Orłowski	–	podmierny	początkowy	–	początkowy	początkowy
15	Donat Parpuć	–	podmierny	podmierny	–	podmierny	podmierny
16	Donat Płocin	–	mierny	początkowy	–	początkowy	początkowy
17	Franciszek Płodowski	–	dobry	początkowy	–	–	początkowy
18	Donat Popławski	–	podmierny	początkowy	–	podmierny	początkowy
19	Frytz Preis	–	podmierny	początkowy	–	początkowy	początkowy
20	Ignacy Sofrowicz	podmierny	dobrej	–	–	dobry	dobry
21	Michał Sofrowicz	mierny	dobrej	–	–	dobry	dobry
22	Aleksander Szostakow	–	podmierny	początkowy	–	początkowy	początkowy
23	Bernard Truszyński	–	podmierny	początkowy	–	–	początkowy
24	Jan Woronecki	–	mierny	początkowy	–	początkowy	początkowy

– brak informacji w źródłach

Źródło: AMS, Akta Domu Księż Misjonarzy w Krasławiu, k. 56v–58.

Ze względu na brak informacji w dostępnych mi źródłach, trudno przedstawić dzieje szkoły krasławskiej w późniejszym okresie. Istnieje jedynie możliwość odtworzenia obsady personalnej na podstawie wydawnictw epoki. W kalendarzach politycznych znaleźć możemy szczegółowe wykazy nauczycieli szkół powiatowych. Warto w tym miejscu utrwalić nazwiska ówczesnego personelu, gdyż miał on wpływ na kształcenie i wychowywanie uczniów w Krasławiu.

Wykaz nauczycieli, którzy w latach 1815–1822 wykładali w szkole krasławskiej

Personel szkoły krasławskiej w roku szkolnym 1815/1816⁴³

- ks. Mateusz Szatkowski, przełożony
- ks. Ignacy Downarowicz, nauczyciel fizyki, matematyki i języka francuskiego
- ks. Antoni Sierociński, nauczyciel literatury i języka rosyjskiego
- ks. Grzegorz Wyrzykowski, nauczyciel języka niemieckiego i drugiej klasy
- ks. Jan Malinowski, nauczyciel rysunku i pierwszej klasy

Personel szkoły krasławskiej w roku szkolnym 1820/1821⁴⁴

- ks. Antoni Szawlewicz, dozorca, nauczyciel historii, prawa i języka francuskiego
- ks. Maciej Kołłosowski, nauczyciel fizyki, matematyki i języka niemieckiego
- ks. Franciszek Gan, nauczyciel literatury
- ks. Ludwik Kamiński, nauczyciel gramatyki
- ks. Jan Erdman, nauczyciel arytmetyki

Personel szkoły krasławskiej w 1822 roku⁴⁵

- ks. Dominik Czajkowski, nauczyciel fizyki, matematyki i języka francuskiego

⁴³ *Kalendarzyk polityczny na rok 1816 dla Wydziału Uniwersytetu Imperatorskiego Wileńskiego w Wilnie*, Wilno 1815, s. 46.

⁴⁴ *Kalendarzyk polityczny na rok 1821 dla Wydziału Uniwersytetu Imperatorskiego Wileńskiego w Wilnie*, Wilno 1820, s. 136.

⁴⁵ J. M. Giżycki, op. cit., s. 21.

- ks. Franciszek Gan, nauczyciel wymowy
- ks. Jerzy Tołowiński, nauczyciel historii i prawa
- ks. Michał Skibicki, nauczyciel języka polskiego i łacińskiego
- ks. Jan Erdman, nauczyciel arytmetyki i geografii
- ks. Wincenty Snarski, kapelan

Szkoła powiatowa w Łyskowie

Misjonarze św. Wincentego a Paulo pojawili się w Łyskowie w 1751 roku. Miejscowy proboszcz ksiądz Jan Bychowiec, prałat wileński, a zarazem proboszcz wołpiański ufundował dom nowemu Zgromadzeniu⁴⁶. Przez trzydzieści dwa lata misjonarze zajmowali drewniany kościół, który w 1783 roku zastąpili murowaną świątynią pod wezwaniem św. Trójcy. Biskup wileński Jan Zienkiewicz oddał parafię w opiekę misjonarzom. Do ich obowiązków należało duszpasterstwo w parafii, liczącej 2178 osób, prowadzenie misji w okolicach Łyskowa oraz opieka nad szpitalem (funkcjonującym dzięki fundacji księdza Niewiarowicza)⁴⁷. Poza tym byli zobowiązani do utrzymywania i prowadzenia szkoły.

Historia szkoły powiatowej w Łyskowie sięga XVIII wieku. Ze względu na brak informacji w źródłach trudno określić dokładną datę przyjęcia obowiązku nauczania w szkole łyskowskiej przez misjonarzy. Wiadomo natomiast, że istniała jeszcze przed powstaniem Komisji Edukacji Narodowej. Zdaniem Alfonsa Schletza w Łyskowie funkcjonowała szkoła podwydziałowa, która liczyła cztery klasy. W 1775 roku kierownictwo objął ksiądz Stanisław Zdulski, który sprawował nad nią opiekę do 1781 roku⁴⁸. Wówczas uczono w niej czytania, pisania, arytmetyki, historii, geografii, śpiewu oraz katechizmu. Uczniowie rozpoczynali naukę zaraz po dniu św. Michała, a zatem 29 września, a kończyli na św. Wincentego a Paulo, czyli w dniu 19 lipca. Warto w tym miejscu przytoczyć fragment opisu szkoły łyskowskiej, gdyż odzwierciedla warunki w jakich wówczas pobierano naukę. Oto jego treść:

Zaraz pod kościołem jest budynek wielki kosztem XX Misjonarzy niedawnymi laty wystawiony z rozmaitymi pomieszczeniami, z salami do ucze-

⁴⁶ H. Feicht, *Łysków k. Slonima*, „Roczniki Obydwóch Zgromadzeń”, 1935, nr 3, s. 311.

⁴⁷ Za: M. Chorzępa, op. cit..

⁴⁸ A. Schletz, *Współpraca misjonarzy z Komisją Edukacji Narodowej*, s. 67.

nia, z piecami, kominami, z podłogami, zamczysto pozamykany, sztachetami od publicznej drogi kształtnie opatrzone, gontami pokryty; w tym budynku sami studenci, szlachta, stancje sobie zajmują na swoim stole⁴⁹.

Do upadku Rzeczypospolitej szkoła podlegała Komisji Edukacji Narodowej⁵⁰. Stąd też wiele informacji na jej temat dostarczają nam wizytacje. Na podstawie jednej z nich przeprowadzonej w 1782 roku przez wizytatora księdza Franciszka Bieńkowskiego, współpracującego z KEN, wiemy, że w Łyskowie uczyło się osiemdziesięciu sześciu uczniów. Pięćdziesięciu z nich mieszkało na stacji u misjonarzy. Według jego relacji w szkole pracowało czterech nauczycieli, a funkcję dyrektora pełniła osoba świecka⁵¹. Retoryki i gramatyki uczyli dwaj klerycy, a jeden z nich wykładał dodatkowo język niemiecki. Po zakończeniu wizytacji zalecono dalsze nauki w tej szkole zgodnie z wytycznymi Komisji⁵². Trudno określić jej dalsze funkcjonowanie. Wiadomo, na podstawie wizytacji z 1783 roku przeprowadzonej przez księdza Dawida Pilchowskiego, że została zlikwidowana. Zezwolono tylko na prowadzenie szkoły parafialnej⁵³. Jednak już w 1790 roku ponownie otrzymujemy informacje o istnieniu w Łyskowie placówki o trzech klasach. Trudno natomiast potwierdzić istnienie szkoły parafialnej. Misjonarze nadal utrzymywali szkołę podwydziałową, prowadzoną zgodnie z zaleceniami Komisji⁵⁴. Na podstawie raportu wizyty generalnej przeprowadzonej przez generalnego wizytatora księdza Jana Erdmana w 1790 roku dowiadujemy się, że uczniów w trzyklasowej szkole było siedemdziesięciu. W tym samym roku właściciel Łyskowa Jan Bychowiec zwrócił się z prośbą do Erdmana o włączenie placówki łyskowskiej do szkół akademickich (wówczas podlegałaby bezpośrednio Uniwersytetowi Wileńskiemu)⁵⁵. Dopiero od 1797 roku misjonarze byli zobowiązani do utrzymywania czteroklasowej powiatowej szkoły szlacheckiej przynależnej do okręgu wileńskiego⁵⁶. W roku szkolnym 1797/1798

⁴⁹ Ibidem, s. 67.

⁵⁰ L. Zasztowt, op. cit., s. 176.

⁵¹ *Raporty generalnych wizytatorów szkół Komisji Edukacji Narodowej w Wielkim Księstwie Litewskim (1782–1792)*, opr. K. Bartnicka, I. Szybk, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1974, s. 19.

⁵² J. M. Giżycki, *Księża misjonarze w Łyskowie*, Kraków 1915, s. 22.

⁵³ A. Schletz, *Współpraca misjonarzy z Komisją Edukacji Narodowej*, s. 68.

⁵⁴ J. Gaworzewski, op. cit., s. 124.

⁵⁵ A. Schletz, *Współpraca misjonarzy z Komisją Edukacji Narodowej*, s. 68.

⁵⁶ L. Zasztowt, op. cit., s. 176.

pracowało w niej, poza przełożonym i prefektem, trzech nauczycieli. Wykładano przedmioty według rozporządzenia władz uniwersytetu: język łaciński, arytmetykę, nauki moralne oraz kaligrafię. Podobnie jak w szkole krakowskiej stosowano opisową skalę ocen: małe, nadmierne, mierne i dobre⁵⁷. W 1800 roku w trzech klasach uczyło się osiemdziesięciu ośmiu uczniów. Program nauczania został poszerzony o nowe przedmioty. W szkole wykładano matematykę, fizykę, prawo, nauki moralne oraz język francuski⁵⁸.

Do 1804 roku w szkole łyskowskiej nie przeprowadzono żadnych zmian w nauczaniu. Dopiero reorganizacja systemu nauczania na terenie Cesarstwa Rosyjskiego doprowadziła do zmian w programach szkolnych. Przede wszystkim włączenie Łyskowa do okręgu wileńskiego dawało uczniom prawo wstępu na Uniwersytet Wileński (tak było do 1825 roku)⁵⁹. Od 1803 roku placówka w Łyskowie nosiła już nazwę szkoły powiatowej. Wówczas pracowało w niej pięciu nauczycieli i kształciło się siedemdziesięciu uczniów. Uczono dwóch języków: francuskiego i niemieckiego. Na wyposażeniu biblioteki szkolnej było trzydzieści osiem książek szkolnych, pięćdziesiąt sześć z biblioteki klasztornej oraz pięć instrumentów fizycznych⁶⁰. W omawianym okresie, zdaniem Balińskiego, trudno było misjonarzom utrzymać szkołę. W tej sprawie Andrzej Pohl, wizytator prowincji litewskiej, w dniu 2 czerwca 1803 roku wysłał nawet list do Uniwersytetu Wileńskiego w celu zwolnienia misjonarzy z obowiązku zarządzania nią. Władze uczelni, rozpatrując prośbę wizytatora, zwróciły uwagę, że szkoła w Łyskowie to jedyna tego rodzaju placówka w powiecie wołkowyskim⁶¹. W rezultacie dalej funkcjonowała pod zarządem misjonarzy. W 1804 roku liczyła sześć klas o charakterze klas wydziałowych, a nawet gimnazjalnych. Giżycki podaje, że w klasach pierwszej i drugiej wykładano gramatykę polsko-łacińską, arytmetykę, geografę, nauki moralne oraz katechizm. W następnej kontynuowano naukę moralną, gramatykę polsko-łacińską, uczono historii wschodu z geografą, geometrii oraz ogrodnictwa w wypisami Wirgiliusza o ziemiaństwie. Klasa czwarta obejmowała treści z fizyki, geometrii, historii rzymskiej z geografą, wymowę, prawo przyrodzone i polityczne. Poza tym kształtowano wśród uczniów umie-

⁵⁷ Szerzej na temat uczniów wyróżniających się w nauce patrz: J. M. Giżycki, *Księga misjonarzy w Łyskowie*, s. 24–25.

⁵⁸ Ibidem, s. 27.

⁵⁹ Ibidem, s. 28.

⁶⁰ J. Baliński, op. cit., s. 248.

⁶¹ Ibidem.

jętność tłumaczenia dzieł klasyków. Łącznie na naukę przeznaczono cztery godziny dziennie (od 8.00 do 10.00 oraz od 14.00 do 16.00)⁶². Placówka w Łyskowie była jedną z siedmiu szkół funkcjonujących na terenie guberni grodzieńskiej i prowadzonych przez zakony (dwie były pod zarządem władz świeckich)⁶³.

W roku szkolnym 1807/1808 nauczano w niej czterech nauczycieli. Funkcję przełożonego pełnił ksiądz Michał Awtuszkiewicz⁶⁴. W 1808 roku była jedną z ośmiu placówek powiatowych na terenie guberni grodzieńskiej, prowadzonych przez zgromadzenia zakonne. Liczba szkół działających na jej obszarze przez lata nie ulegała większym zmianom. W omawianym okresie funkcjonowały po dwie szkoły dominikanów (w Grodnie i Nowogrodku), pijarów (w Lidzie i Szczuczynie) i bazylianów (w Zyrowicach i Brześciu), kanoników regularnych (w Słonimie) oraz misjonarzy⁶⁵. W roku szkolnym 1820/1821 w guberni grodzieńskiej ich liczba zmniejszyła się do siedmiu. Zgromadzenie pijarów posiadało już tylko szkołę w Szczuczynie⁶⁶. Natomiast w roku szkolnym 1824/1825 ponownie funkcjonuje osiem szkół powiatowych⁶⁷.

Tabela 3. Wykaz przedmiotów nauczania w szkole łyskowskiej w roku szkolnym 1815/1816

Nauki matematyczne i fizyczne	Nauki humanistyczne	Języki	Inne przedmioty
– fizyka – matematyka – arytmetyka – geografia	– historia – prawo – literatura – nauka moralności	– rosyjski – niemiecki – francuski – gramatyka polsko-łacińska	– rysunek – muzyka

Źródło: *Kalendarzyk polityczny na rok 1816 dla Wydziału Uniwersytetu Imperatorskiego Wileńskiego w Wilnie*, Wilno 1815, s. 34.

⁶² Za: J. M. Giżycki, *Księża misjonarze w Łyskowie*, s. 29.

⁶³ Za: M. Chorzępa, op. cit.

⁶⁴ *Kalendarzyk polityczny na rok 1808 dla Wydziału Uniwersytetu Imperatorskiego Wileńskiego w Wilnie*, Wilno: nakładem i drukiem Józefa Zawadzkiego, s. 17.

⁶⁵ Ibidem, s. 16–17.

⁶⁶ *Kalendarzyk polityczny na rok 1821*, s. 125–128.

⁶⁷ *Kalendarzyk wileński na rok 1825 dla Wydziału Naukowego Wileńskiego w Wilnie*, Wilno: druk Zymela. Ze względu na błędną numerację w kalendarzu nie mogę podać stron.

Na podstawie kalendarzy politycznych z pierwszych lat XIX wieku oraz badań przeprowadzonych przez Giżyckiego możemy poznać pełny skład personalny nauczycieli, którzy pracowali w szkole łyskowskiej oraz odtworzyć program nauczania. W latach 1807–1831 uczono fizyki, matematyki, historii, prawa, gramatyki polsko-łacińskiej, arytmetyki, geografii, języka niemieckiego, języka francuskiego, języka rosyjskiego, wymowy, rysunku, religii, nauk moralnych, a nawet chemii i botaniki. Nie ulega wątpliwości, że sztandarowymi przedmiotami, które zawsze występowały w procesie kształcenia uczniów przez misjonarzy, były fizyka i matematyka. Pozostałe pojawiały się i znikwały w planie szkolnym. W szkole łyskowskiej królowały przede wszystkim języki obce oraz przedmioty ścisłe. Z przedstawionego poniżej wykazu personelu wynika, że nauczyciele w szkole łyskowskiej niejednokrotnie wykładali więcej niż jeden przedmiot. W roku szkolnym 1815/1816 ksiądz Tomasz Koncewicz był nauczycielem aż czterech przedmiotów: arytmetyki, geografii, moralności i języka niemieckiego. Natomiast w 1822 roku ksiądz Michał Andronowski wykładał religię, nauki moralne, arytmetykę, geografię i język rosyjski. Personel szkoły składał się przede wszystkim z nauczycieli-misjonarzy. Zdarzało się jednak, że pracowali nauczyciele świeccy. Mowa tutaj o Józefie Łazarewiczu, który nauczał w klasie początkowej, oraz Janie Lange wykładowcy języka francuskiego i niemieckiego. Skład personalny szkoły ulegał zmianie. Nie zawsze Ci sami nauczyciele wykładali w czasie swojej długoletniej pracy te same przedmioty. Niejednokrotnie wymagano od nich wszechstronnego przygotowania oraz wykazania się wiadomościami z kilku dziedzin. Antoni Nowicki, który w latach 1810–1811 nauczał języka francuskiego i był równocześnie nauczycielem drugiej klasy, już w roku szkolnym 1815/1816 wykładał historię i prawo. Michał Wojczuniewicz, który uczył fizyki w latach 1810–1812, dodatkowo w 1817 roku był nauczycielem języka rosyjskiego. Tomasz Koncewicz w latach 1807, 1810–1811 był wykładowcą dwóch przedmiotów ścisłych: matematyki i fizyki. Natomiast w roku szkolnym 1815/1816 musiał wykazać się wiedzą z arytmetyki, geografii, moralności, a także znajomością języka niemieckiego. Z kolei Antoni Nowicki na początku swojej pracy w Łyskowie nauczał tylko rysunku. W latach 1815–1817 był już wykładowcą historii i prawa. Także Michał Wojczuniewicz na początku dzielił się wiedzą z fizyki, a następnie dodatkowo nauczał rysunku i języka rosyjskiego.

Podobnie jak w przypadku szkoły krasławskiej na podstawie zachowanych źródeł i opracowań możemy odtworzyć nazwiska nauczycieli w poszczególnych latach szkolnych. Zestawiając ze sobą informacje można stwierdzić, że

w całym omawianym okresie łyskowska szkoła powiatowa miała zbliżoną obsadę nauczycielską (od pięciu do dziewięciu osób). Najmniej nauczycieli pracowało w 1831 roku. Największą ich liczbę odnotowano w 1815 roku. Okazuje się również, że liczba uczniów w latach 30. znacznie się powiększyła. Leszek Zasztowt podaje, że w 1830 roku uczęszczało do niej dziewięćdziesięciu pięciu uczniów, a już w roku szkolnym 1833/1834 ich liczba wzrosła do stu dwudziestu siedmiu⁶⁸. Szkoła w Łyskowie została zamknięta w listopadzie 1835 roku⁶⁹.

Wykaz nauczycieli, którzy w latach 1807–1831 wykładali w szkole łyskowskiej

Personel szkoły łyskowskiej w 1807 roku⁷⁰

- ks. Jan Osoliński, prefekt, nauczyciel wymowy
- ks. Tomasz Koncewicz, nauczyciel fizyki i matematyki
- ks. Wincenty Sielecki, nauczyciel nauk moralnych, prawa i języka rosyjskiego
- ks. Wincenty Trybułowicz, nauczyciel drugiej klasy
- ks. Ignacy Borowski, nauczyciel pierwszej klasy
- ks. Klemens Markowski, nauczyciel muzyki i rysunku
- Jan Lange, nauczyciel języka francuskiego i niemieckiego

Personel szkoły łyskowskiej w 1809 roku⁷¹

- ks. Jan Osoliński, prefekt, nauczyciel drugiej klasy
- ks. Tomasz Koncewicz, nauczyciel matematyki
- ks. Michał Wojczuniewicz, nauczyciel fizyki
- ks. Ignacy Borowski, nauczyciel wymowy, historii i prawa
- ks. Józef Solimani, nauczyciel pierwszej klasy
- ks. Antoni Nowicki, nauczyciel rysunku
- Józef Łazarewicz, nauczyciel w klasie początkowej

Personel szkoły łyskowskiej w 1810 i 1811 roku⁷²

⁶⁸ L. Zasztowt, op. cit., s. 176.

⁶⁹ Ibidem, s. 394.

⁷⁰ Za: J. M. Giżycki, *Księża misjonarze w Łyskowie*, s. 29.

⁷¹ Ibidem, s. 30.

⁷² Ibidem.

- ks. Jan Niegardowski, prefekt
- ks. Tomasz Koncewicz, nauczyciel matematyki
- ks. Michał Wojczuniewicz, nauczyciel fizyki
- ks. Ignacy Borowski, nauczyciel wymowy, historii i prawa
- ks. Józef Solimani, nauczyciel pierwszej klasy
- ks. Jan Nowicki, nauczyciel drugiej klasy i języka francuskiego
- ks. Antoni Nowicki, nauczyciel rysunku
- Józef Łazarewicz, nauczyciel w klasie początkowej

Personel szkoły łyskowskiej w 1812 roku⁷³

- ks. Maciej Waluszkiewicz, nauczyciel matematyki
- ks. Michał Wojczuniewicz, nauczyciel fizyki
- ks. Ignacy Borowski, nauczyciel wymowy, historii i prawa
- ks. Ludwik Dubliński, nauczyciel pierwszej klasy
- ks. Jan Nowicki, nauczyciel języka francuskiego i drugiej klasy
- ks. Antoni Nowicki, nauczyciel rysunku
- Józef Łazarewicz, nauczyciel w klasie początkowej

Personel szkoły łyskowskiej w roku szkolnym 1815/1816⁷⁴

- ks. Jan Niegardowski, przełożony
- ks. Michał Wojczuniewicz, nauczyciel fizyki, języka rosyjskiego i rysunku
- ks. Maciej Waluszkiewicz, nauczyciel matematyki
- ks. Antoni Nowicki, nauczyciel historii i prawa
- ks. Wincenty Nowicki, nauczyciel wymowy
- ks. Jakub Srzednicki, nauczyciel gramatyki polsko-łacińskiej
- ks. Tomasz Koncewicz, nauczyciel arytmetyki, geografii, moralności i języka niemieckiego
- ks. Józef Bennor, kapelan i nauczyciel języka francuskiego
- Józef Łazarewicz, nauczyciel dla początkujących

Personel szkoły łyskowskiej w 1817 roku⁷⁵

- ks. Michał Wojczuniewicz, prefekt, nauczyciel fizyki i języka rosyjskiego

⁷³ Ibidem, s. 31.

⁷⁴ *Kalendarzyk polityczny na rok 1816*, s. 34.

⁷⁵ Za: J. M. Giżycki, *Księża misjonarze w Łyskowie*, s. 31.

- ks. Maciej Waluszkiewicz, nauczyciel matematyki
- ks. Jerzy Ogliński, nauczyciel arytmetyki, geografii i nauk moralnych
- ks. Antoni Nowicki, nauczyciel historii i prawa
- ks. Wincenty Nowicki, nauczyciel wymowy
- ks. Jakub Srzednicki, nauczyciel gramatyki polsko-łacińskiej
- ks. Józef Bennor, kapelan i nauczyciel języka francuskiego
- Józef Łazarewicz, nauczyciel dla początkujących

Personel szkoły łyskowskiej w roku szkolnym 1819/1820⁷⁶

- ks. Andrzej Szawlewicz, dozorca, prefekt, nauczyciel historii, prawa i języka francuskiego
- ks. Dominik Czajkowski, nauczyciel fizyki i matematyki
- ks. Adam Wyrwicz, nauczyciel wymowy
- ks. Antoni Połubiński, nauczyciel gramatyki polsko-łacińskiej i języka rosyjskiego
- ks. Ks. Maciej Gierdwiłło, nauczyciel arytmetyki i geografii
- ks. Tomasz Koncewicz, nauczyciel języka niemieckiego
- Józef Łazarewicz, nauczyciel klasy początkowej

Personel szkoły łyskowskiej w roku szkolnym 1820/1821⁷⁷

- ks. Franciszek Sonulewicz, przełożony, dozorca, nauczyciel prawa i historii
- ks. Dominik Czajkowski, nauczyciel fizyki, matematyki i rysunku
- ks. Adam Wyrwicz, nauczyciel literatury
- ks. Antoni Połubiński, nauczyciel gramatyki i języka rosyjskiego
- ks. Tomasz Koncewicz, nauczyciel języka niemieckiego
- Maciej Gerdwiłło, nauczyciel arytmetyki

Personel szkoły łyskowskiej w 1822 roku⁷⁸

- ks. Michał Andronowski, nauczyciel religii, nauk moralnych, arytmetyki, geografii w pierwszej i drugiej klasie oraz języka rosyjskiego
- ks. Paweł Małyszewicz, nauczyciel historii Kościoła, nauczyciel fizyki, chemii, botaniki w trzeciej i czwartej klasie oraz języka francuskiego
- ks. Wincenty Borkowski, nauczyciel gramatyki polsko-łacińskiej

⁷⁶ Ibidem, s. 32.

⁷⁷ *Kalendarzyk polityczny na rok 1821*, s. 125–126.

⁷⁸ Za: J. M. Giżycki, *Księża misjonarze w Łyskowie*, s. 33–34.

- w pierwszej i drugiej klasie
- ks. Franciszek Sonulewicz, prefekt, nauczyciel gramatyki w trzeciej klasie i wymowy
 - ks. Michał Kołłosowski, nauczyciel matematyki w trzeciej i czwartej klasie oraz języka niemieckiego
 - ks. Franciszek Bohdanowicz, nauczyciel historii, prawa, nauk moralnych i rysunku
 - Józef Łazarewicz, nauczyciel w klasie początkowej

Personel szkoły łyskowskiej w roku szkolnym 1824/1825⁷⁹

- Piotr Bispink był wówczas dozorcą honorowym szkół powiatu wołkowyskiego
- ks. Paweł Małyszewicz, dozorca, nauczyciel fizyki i religii
- ks. Maciej Kołłosowski, nauczyciel matematyki i języka niemieckiego
- ks. Franciszek Bohdanowicz, nauczyciel historii i rysunku
- ks. Antoni Kornilowicz, nauczyciel wymowy
- ks. Mateusz Szyłyko, nauczyciel gramatyki
- ks. Wincenty Brażewicz, nauczyciel arytmetyki, geografii i języka rosyjskiego

Personel szkoły łyskowskiej w roku szkolnym 1827/1828⁸⁰

- ks. Jan Bokszczanin, nauczyciel religii i języka rosyjskiego
- ks. Kazimierz Boczkowski, nauczyciel francuskiego
- ks. Józef Jakubowski, nauczyciel języka niemieckiego
- ks. Jan Tromszczyński, nauczyciel historii i geografii
- ks. Paweł Małyszewicz, nauczyciel fizyki
- ks. Franciszek Żurakowski, nauczyciel matematyki
- kleryk Adam Rymowicz, nauczyciel gramatyki polsko-łacińskiej

Personel szkoły łyskowskiej w 1831 roku⁸¹

- ks. Józef de Valden, nauczyciel gramatyki polsko-łacińskiej i katechizmu
- ks. Tomasz Czczot, nauczyciel matematyki

⁷⁹ *Kalendarzyk wileński na rok 1825*, s. 144.

⁸⁰ Za: J. M. Giżycki, *Księża misjonarze w Łyskowie*, s. 35–36.

⁸¹ *Ibidem*, s. 36–37.

- kleryk Stanisław Mazurkiewicz, nauczyciel języka rosyjskiego
- kleryk Adam Kulwieć, nauczyciel geografii i historii
- Józef Łazarewicz, nauczyciel klasy początkowej

Szkoła powiatowa w Iłkukszczie

Dom Zgromadzenia Księży Misjonarzy św. Wincentego a Paulo w Iłkukszczie powstał w 1787 roku. Po kasacie jezuitów w 1773 roku rodzina Zyberków sprowadziła na tereny swojego dziedzicznego miasta księży misjonarzy⁸². Na początku w domu Zgromadzenia pracowało dziewięciu księży. Prowadzili oni działalność duszpasterską, mając pod opieką 7550 parafian. Od 1803 roku dla wygody wiernych co dwa tygodnie wyjeżdżali do swoich trzech filii z nabożeństwem. Pracowali w parafii Bebra, liczącej 3400 parafian (z filią Rubin). Dojeżdżali również do Dwety, liczącej 3400 parafian (z filią w Podunaju). Natomiast w Uboczu do ich obowiązków należało utrzymanie kościoła i prowadzenie działalności duszpasterskiej dla 2200 parafian⁸³.

Podobnie jak w przypadku misjonarzy krasławskich i łyskowskich do ich obowiązków należało utrzymanie szkoły publicznej o sześciu klasach i dbanie o wystarczającą liczbę nauczycieli⁸⁴. Szkoła powiatowa w Iłkukszczie prowadzona przez misjonarzy funkcjonowała już w XVIII wieku. W 1788 roku na podstawie wizytacji przeprowadzonej przez księdza Siemieńskiego, zdaniem Alfonsa Schletza można wnioskować, iż w Iłkukszczie działała szkoła wydziałowa⁸⁵. Natomiast już na podstawie przeprowadzonej wizytacji w 1798 roku wiemy, że uczyło się w niej siedemdziesięciu trzech uczniów, kształconych przez czterech kapłanów. Uczniowie mieli zajęcia z języka łacińskiego i niemieckiego, a także lekcje z logiki, retoryki, poetyki, geografii, historii powszechnej i rachunków⁸⁶.

Po reformie oświaty przeprowadzonej w 1803 roku na terenie Cesarstwa Rosyjskiego, Iłkuksza znajdująca się na terenie Kurlandii, została wcielona do jednego z sześciu okręgów i weszła w skład dorpckiego wydziału

⁸² E. Tyszkiewicz, *Wiadomość historyczna o zgromadzeniach i fundacjach męskich i żeńskich rzymsko-katolickich w diecezji wileńskiej*, „Teka Wileńska”, 1857, s. 252.

⁸³ AMS, Krótkie opisanie domów Zgromadzenia, s. 21–22.

⁸⁴ Ibidem, s. 21.

⁸⁵ A. Schletz, *Współpraca misjonarzy z Komisją Edukacji Narodowej*, s. 73.

⁸⁶ J. M. Giżycki, *Księża misjonarze w Iłkukszczie*, Gniezno 1909, s. 28.

naukowego (okręg dorpcki). Wówczas zdegradowano ją do stopnia szkoły parafialnej⁸⁷. W 1815 roku została odłączona od Dorpackiego Okręgu Naukowego i przyłączona do okręgu wileńskiego. W ten sposób podlegała Uniwersytetowi Wileńskiemu⁸⁸.

Ze względu na brak informacji w źródłach oraz opracowaniach trudno jest odzwierciedlić historię szkoły w pierwszych latach XIX stulecia. Więcej wiadomości mamy z lat późniejszych. Wiadomo, iż w roku szkolnym 1815/16 uczyło się w niej czterech księży⁸⁹. W celu zobrazowania warunków w jakich misjonarze pracowali, warto przytoczyć fragment opisu szkoły z 1816 roku:

Dom szkolny murowany, ale bardzo zrujnowany, więc go Zgromadzenie reparuje, a tymczasem klasy i nauczyciele mieszczą się w klasztorze. Klas trzy; program w nich taki, jak w trzech niższych klasach wileńskiego gimnazjum; pomoce do nauk dostarcza Zgromadzenie własnym kosztem; nauczycieli trzech⁹⁰.

Z dalszych informacji wynika, że w 1822 roku w dwóch klasach wykładało dwóch misjonarzy: Jan Olizarowicz i Jan Kuszelewski. Program nauczania składał się z arytmetyki, geografii, nauk moralnych, gramatyki polsko-łacińskiej oraz dwóch języków: rosyjskiego i niemieckiego. Z czasem liczba nauczycieli wzrastała. Dwa lata później, w czterech klasach pracowało sześciu wykładowców, a w 1826 roku personel szkolny składał się już z ośmiu osób⁹¹. Ksiądz Franciszek Sonulewicz był dozorcą oraz nauczycielem religii. Języka rosyjskiego nauczał ksiądz Jan Erdman, a niemieckiego ksiądz Jan Łopaciński. Ksiądz Dominik Jakubowicz wykładał historię powszechną. Języka łacińskiego i polskiego, uczył ksiądz Franciszek Woliński, a francuskiego Baltazar Pietraszewski. Natomiast nauki ścisłe wykładało dwóch księży: Antoni Milewski zajął się matematyką, a Jerzy Kryszozun fizyką⁹². Liczba uczniów

⁸⁷ Ibidem.

⁸⁸ L. Zasztowt, op. cit., s. 164, 379. Wołyniak, *Spis szkół średnich na Litwie i Rusi, zniszczonych przez rząd rosyjski*, [w:] *Polska w kulturze powszechnej*, red. F. Koneczny, cz. 1, Kraków 1918, s. 415; D. Beauvois, *Szkolnictwo polskie*, t. 2, s. 130–131.

⁸⁹ *Kalendarzyk polityczny na rok 1816*, s. 33.

⁹⁰ J. M. Giżycki, *Księża Misjonarze w Iłkukszczie*, s. 29.

⁹¹ Ibidem, s. 30.

⁹² Ibidem, s. 31.

również się zwiększyła (patrz tabela 4 i 5). W latach 1828/1829 w szkole uczyło się sześćdziesięciu uczniów, a już rok później ich liczba wzrosła do siedemdziesięciu ośmiu. W 1832 roku zajęcia prowadziło siedmiu nauczycieli, mając pod opieką osiemdziesięciu czterech uczniów w czterech klasach. Na dwa lata przed zamknięciem placówki uczęszczało do niej dziewięćdziesiąt sześć osób⁹³. Ostatecznie pod koniec czerwca 1835 roku rząd rosyjski podjął decyzję o zlikwidowaniu szkoły⁹⁴.

Tabela 4. Liczba nauczycieli i uczniów w szkole iłkukszańskej w latach 1798–1826

Lata	Liczba nauczycieli	Liczba uczniów
1798	4	73
1803	2	56
1815	3	42
1816	3	54
1818	5	81
1824	6	65
1826	8	94

Źródło: J. M. Giżycki, *Księga misjonarzy w Iłkukszczie*, Gniezno 1909, s. 28 i n.

Tabela 5. Liczba uczniów w klasach szkoły powiatowej w Iłkukszczie w 1824 i 1826 roku

Klasa	Liczba uczniów	
	1824	1826
wstępna	–	26
I	16	15
II	22	37
III	22	8
IV	5	8
Razem	65	94

Źródło: J. M. Giżycki, *Księga misjonarzy w Iłkukszczie*, Gniezno 1909, s. 30–32.

⁹³ Za: L. Zasztowt, op. cit., s. 164.

⁹⁴ Wołyniak, *Spis szkół średnich na Litwie i Rusi*, s. 415.

Szczególnie interesująco przedstawia się kształcenie uczniów w szkole w Iłkukszcie. Można zaobserwować, że program nauczania z roku na rok był bardziej rozbudowany. W 1826 roku składał się z następujących przedmiotów: nauki chrześcijańskiej, języka rosyjskiego, języka polskiego, języka łacińskiego, języka niemieckiego, języka francuskiego, geografii i historii powszechnej, nauk matematycznych oraz fizycznych (patrz tabela 6). W klasie pierwszej uczniowie mieli dwadzieścia osiem godzin tygodniowo, z czego dwie godziny nauki chrześcijańskiej, pięć godzin języka rosyjskiego, cztery godziny języka polskiego, jedna godzina języka łacińskiego, pięć godzin języka niemieckiego, pięć godzin języka francuskiego, dwie godziny geografii, trzy godziny nauk matematycznych, jedną godzinę z przeznaczeniem na nauki fizyczne. W klasie drugiej łączna liczba godzin wzrosła do trzydziestu tygodniowo: dwie godziny nauki chrześcijańskiej, cztery godziny języka rosyjskiego, trzy godziny języka polskiego, dwie godziny języka łacińskiego, pięć godzin języka niemieckiego, cztery godziny języka francuskiego, dwie godziny geografii, pięć godzin nauk matematycznych, trzy godziny nauk fizycznych. Na drugiej klasie uczniowie kończyli naukę geografii, a rozpoczynali naukę historii. Klasa trzecia również miała trzydzieści godzin tygodniowo: dwie godziny nauki chrześcijańskiej, cztery godziny języka rosyjskiego, dwie godziny języka polskiego, dwie godziny języka łacińskiego, trzy godziny języka niemieckiego, cztery godziny języka francuskiego, trzy godziny historii, pięć godzin nauk matematycznych, pięć godzin nauk fizycznych. Natomiast w klasie czwartej zrezygnowano z nauki języka łacińskiego. Na naukę przeznaczono tym razem trzydzieści jeden godzin: dwie godziny nauki chrześcijańskiej, trzy godziny języka rosyjskiego, dwie godziny języka polskiego, trzy godziny języka niemieckiego, trzy godziny języka francuskiego, pięć godzin historii, sześć godzin nauk matematycznych, siedem godzin z przeznaczeniem na nauki fizyczne. Z przedstawionej powyżej siatki godzin wynika, że najwięcej godzin przeznaczono na nauki ścisłe: arytmetykę, geometrię, algebrę, miernictwo, botanikę, fizykę, geografę fizyczną, technologię, rolnictwo oraz ogrodnictwo. Zestawiając ze sobą informacje na temat liczby godzin w programie nauczania, można stwierdzić, że zwracano ogromną uwagę na naukę języków, których w tygodniowym rozkładzie dnia było dużo więcej aniżeli geografii czy też historii. Najmniej godzin przeznaczono na geografę i język łaciński⁹⁵.

⁹⁵ AMS, Akta Domu Księży Misjonarzy w Iłkukszcie, k. 33–35.

Tabela 6. Siatka godzin w szkole w Iłkukszczie w 1826 roku

Lp.	Przedmiot	Liczba godzin w klasach I–IV				Łączna liczba godzin
		klasa I	klasa II	klasa III	klasa IV	
1	nauka chrześcijańska	2	2	2	2	8
2	język rosyjski	5	4	4	3	16
3	język polski	4	3	2	2	11
4	język łaciński	1	2	2	–	5
5	język niemiecki	5	5	3	3	16
6	język francuski	5	4	4	3	16
7	geografia	2	2	–	–	4
8	historia	–	–	3	5	8
9	nauki matematyczne (arytmetyka, geometria, algebra i miernictwo)	3	5	5	6	19
10	nauki fizyczne (botanika, fizyka, geografia fizyczna, technologia, rolnictwo, ogrodnictwo)	1	3	5	7	16
Razem		28	30	30	31	119

Źródło: AMS, Akta Domu Księży Misjonarzy w Iłkukszczie, k. 33–35.

Na podstawie zachowanych materiałów źródłowych istnieje również możliwość odtworzenia wykazu podręczników, z jakich korzystali uczniowie w szkole iłkuksztańskiej⁹⁶. Na podstawie książek Roberta Bellarmina, Klaudiviusza Fleury'ego i Jana Chrzyciela Albertrandiego wykładano naukę chrześcijańską⁹⁷. Do nauki języka rosyjskiego korzystano z dzieła Piotra Ostrow-

⁹⁶ W aktach domu Zgromadzenia w Iłkukszczie na stronach 34–35 znajdują się wiadomości na temat autorów dzieł. Natomiast na podstawie informacji zawartych w *Bibliografii polskiej* Karola Estreichera udało mi się odszukać większą część tytułów podręczników, z jakich korzystali uczniowie szkoły iłkuksztańskiej.

⁹⁷ Robert Bellarmino jest autorem *Nauki chrześcijańskiej krótko zebranej z woli Klemesa VIII*, wydanej w Wilnie 1809 roku. Klaudiviusz Fleury napisał *Katechizm historyczny, krótko zawierający w sobie Pismo Święte i naukę chrześcijańską*, wydany w Warszawie w 1800 roku oraz *Katechizm historyczny większy. Z francuskiego... przez X. Bielskiego pijana przełożony. Na klasę trzecią i czwartą*, Warszawa 1812. Natomiast Jan Albertrandi jest twórcą dzieła zatytułowanego

skiego⁹⁸. Języka polskiego i łacińskiego uczono z *Gramatyki języka polskiego* oraz *Gramatyki języka łacińskiego*, których autorem był Maksymilian Jakubowicz⁹⁹. Korzystając z gramatyki Kajetana Kamińskiego i wypisów Fryderyka Gedikego, uczniowie poznawali języki niemiecki oraz francuski¹⁰⁰. Z podręcznika Walentego Szacfajera wychowankowie szkoły uczyli się geografii, a historii z książki Iwana Kajdanowa¹⁰¹. Arytmetykę i geometrię wykładano na podstawie *Euklidesa Początków geometrii ksiąg ośmiorn, to jest sześć pierwszych, jedenasta i dwunasta z dodanymi przypisami i trygonometrią dla pożytku młodzi akademickiej*, tłumaczonej i wydanej przez Józefa Czecha¹⁰². Algebrę i arytmetykę nauczano z podręcznika *Algebra podług Lacroix na szkoły wojewódzkie* oraz prac Ignacego Zaborowskiego¹⁰³. Wiedzę z botaniki uczniowie zdobywali podług *Początków botaniki* Stanisława Bonifacego Jundziłły¹⁰⁴. Tajniki fizyki poznawali według *Fizyki dla szkół powiatowych* Feliksa Drze-

Katechizm mniejszy i większy. Dzieło śp. biskupa... na wszystkie szkoły, pensye i dla sposobnych do świetlejszego wychowania i ćwiczenia, z rękopisu należącego do Biblioteki Uniwersytetu Wileńskiego pierwszy raz na jaw ogłoszony, Wilno 1817.

⁹⁸ Piotr Ostrowski jest autorem m.in. *Wypisów z autorów rosyjskich, dla poczynających się uczyć języka rosyjskiego* wydanych w Wilnie 1819 roku.

⁹⁹ Obie zostały wydane w Wilnie. Pierwsza w 1823 roku, druga w 1825 roku.

¹⁰⁰ Kajetan Kamiński jest autorem *Gramatyki francuskiej dla pożytku uczącej się młodzieży*, wydanej w Wilnie 1808 roku oraz „*Gramatyki języka niemieckiego dla szkół narodowych*”, wydanej w Wilnie w 1809 roku, natomiast Fryderyk Gedike: *Wypisy niemieckie, czyli Księga pożyteczna i łatwa do czytania dla uczących się języka niemieckiego* wydanej w Wilnie 1828 roku, oraz *Wypisy większe z autorów francuskich, przez... zebrane i dla szkół krajowych przerobione*, wydane w Warszawie 1810 roku.

¹⁰¹ Walenty Szacfajer jest autorem następujących dzieł: *Geografia początkowa, dla pożytku uczącej się młodzieży, podług ostatnich traktatów ułożona i powiększona*, wydana w Wilnie i Warszawie w 1811 roku oraz *Nowa jeografia powszechna, zawierająca opisanie stanu politycznego pięciu części świata podług ostatnich traktatów i odmian*, wydanej również w Wilnie w 1824 roku. Z kolei Iwan Kajdanow napisał *Historię powszechną*, która składa się z trzech części: 1. Dzieje starożytne; 2. Historia średnich wieków; 3. Dzieje nowożytne. Wydana została w Wilnie w latach 1825–1826.

¹⁰² Wilno 1807.

¹⁰³ *Algebra podług Lacroix na szkoły wojewódzkie* została ułożona przez Antoniego Dąbrowskiego i wydana w Warszawie w 1818 roku. Ignacy Zaborowski jest autorem *Geometrii praktycznej*, wydanej w Warszawie w 1786 roku, oraz *Logarytmów dla szkół powiatowych*. Za swoje tablice logarytmiczne dostał od króla Stanisława Augusta Poniatowskiego Medal Merentibus. Za: F. K. Dmochowski, *Wiadomość o życiu i pismach Ignacego Zaborowskiego*, [w:] *Pisma rozmaite*, Warszawa 1820, s. 212.

¹⁰⁴ Wilno 1818.

wińskiego¹⁰⁵. Natomiast wiadomości z rolnictwa i ogrodnictwa zdobywali na podstawie dzieła Kajetana Krassowskiego, a z geografii fizycznej i technologii z książki P. Funke¹⁰⁶.

Wykaz nauczycieli, którzy w latach 1815–1835 wykładali w szkole w Iłkukszczie

Personel szkoły iłkuksztańskiej w roku szkolnym 1815/1816¹⁰⁷

- ks. Stanisław Chełmowski, przełożony
- ks. Józef Fiedorowicz, nauczyciel fizyki i matematyki
- ks. Jan Górski, nauczyciel nauk moralnych
- ks. Franciszek Sonulewicz, nauczyciel pierwszej klasy

Nauczyciele szkoły w Iłkukszczie w roku szkolnym 1820/1821¹⁰⁸

- ks. Józef Łukaszewicz, dozorca, nauczyciel fizyki i matematyki
- ks. Jan Pajewski, nauczyciel wymowy, prawa, historii i języka rosyjskiego
- ks. Józef Fiedorowicz, nauczyciel historii naturalnej
- ks. Franciszek Woliński, nauczyciel gramatyki polsko-łacińskiej
- ks. Tomasz Czuzal, nauczyciel arytmetyki i geografii

Personel szkoły iłkuksztańskiej w roku szkolnym 1824/1825¹⁰⁹

- ks. Franciszek Sonulewicz, dozorca, nauczyciel wymowy i języka łacińskiego
- ks. Józef Fiedorowicz, nauczyciel fizyki
- ks. Antoni Milewski, nauczyciel matematyki i rysunku
- ks. Józef Zaleski, nauczyciel historii powszechnej
- ks. Aleksander Szadurski, nauczyciel gramatyki

¹⁰⁵ Wilno 1825.

¹⁰⁶ Kajetan Krassowski jest autorem następujących książek: *O nawozach*, wydanej w Wilnie 1820 roku, oraz *Ogrodnictwo krótko zebrane, przez... Doktora Filozofii, Profesora Adiunkta Cesarskiego Uniwersytetu Wileńskiego, Radcę Dworu, a przez rząd dla Szkół uznane*, wydanej w Wilnie 1821 roku. Z kolei Funke napisał dzieło zatytułowane: *Technologia, czyli nauka użytkowania z płodów przyrodzonych, w niemieckim języku napisana przez P. Funke; oraz na język polski przełożona*, wydane w Warszawie w 1814 roku.

¹⁰⁷ *Kalendarzyk polityczny na rok 1816*, s. 33.

¹⁰⁸ *Kalendarzyk polityczny na rok 1821*, s. 124.

¹⁰⁹ *Kalendarzyk wileński na rok 1825*, s. 143.

- ks. Wincenty Bohdanowicz, nauczyciel arytmetyki, geografii i kaligrafii
- ks. Franciszek Woliński, nauczyciel języka rosyjskiego i francuskiego
- ks. Tadeusz Smółko, nauczyciel religii

Personel szkoły iłkukszańskiej w 1826 roku¹¹⁰

- ks. Franciszek Sonulewicz, dozorca i nauczyciel religii
- ks. Jan Erdman, nauczyciel języka rosyjskiego
- ks. Jan Łopaciński, nauczyciel języka niemieckiego
- ks. Dominik Jakubowicz, nauczyciel historii powszechnej
- ks. Franciszek Woliński, nauczyciel języka łacińskiego i polskiego
- ks. Antoni Milewski, nauczyciel matematyki
- ks. Jerzy Kryszozun, nauczyciel fizyki
- Baltazar Pietraszewski, nauczyciel języka francuskiego

Personel szkoły iłkukszańskiej w 1835 roku¹¹¹

- ks. Kazimierz Boczkowski, nauczyciel języka francuskiego
- ks. Antoni Milewski, nauczyciel języka niemieckiego
- ks. Michał Stankiewicz, nauczyciel języka łacińskiego i polskiego
- ks. Józef Fiedorowicz, nauczyciel nauk przyrodniczych
- kleryk Edward Słobodziński, nauczyciel języka rosyjskiego i historii
- kleryk Konstanty Swarecki, nauczyciel matematyki
- kleryk Jan Piotrowski, nauczyciel fizyki i geografii

Szkoły powiatowe w Krasławiu, Iłkukszczie oraz Łyskowie zostały zamknięte w latach trzydziestych XIX wieku. Jeszcze w 1825 roku otrzymały nowy regulamin, który zobowiązywał księży do zatrudnienia nauczycieli języków niemieckiego, rosyjskiego oraz francuskiego. Trudno było misjonarzom sprostać tym wymaganiom. Piotr Dowgwiłłowicz, przełożony szkoły w Iłkukszczie informował nawet rektora uniwersytetu, iż ciężko mu będzie dopełnić tego obowiązku¹¹². Jednak Wacław Pelikan nie przyjmował tego do wiadomości i groził nawet zamknięciem szkoły. W rezultacie niestosowanie

¹¹⁰ J. M. Giżycki, *Księża misjonarze w Iłkukszczie*, s. 30–31.

¹¹¹ Ibidem, s. 35.

¹¹² Piotr Dowgwiłłowicz w latach 1824–1833 pełnił funkcję superiora domu, rektora seminarium i przełożonego szkoły. Za: A. Schletz, *Słownik biograficzny Zgromadzenia Księżów Misjonarzy*, t. 1, Kraków 1957 (maszynopis bez paginacji).

się do nowego regulaminu wpłynęło na zamknięcie dwóch szkół w Łyskowie i Iłłukszcie w 1825 roku przez Nowosilcowa (kadra nauczycielska nie stosowała się do nowego regulaminu). W 1829 roku trzecia szkoła misjonarzy zostaje również zamknięta. W tak trudnej sytuacji departament zaczął rozpatrywać znaczenie seminariów diecezjalnych oraz prowadzonych misji na terenie Kolonii Saratowskich przez misjonarzy i ostatecznie odmówił ich zamknięcia. Podjął również decyzję o przeznaczeniu przez uniwersytet funduszy potrzebnych na zatrudnienie potrzebnych świeckich nauczycieli języków. Brak skutecznego działania oraz wydarzenia lat 1831/1832 uniemożliwiły realizację zamierzeń i ostatecznie szkoły misjonarzy nie zostały już otwarte¹¹³. Uniwersytet Wileński ukazem z dnia 1 maja 1832 roku został zamknięty. Likwidacji uległo ponad pięćdziesiąt szkół średnich prowadzonych przez zgromadzenia zakonne (z ponad osiemdziesięciu działających placówek w obrębie Wileńskiego Okręgu Naukowego), w tym misjonarskie szkoły w Łyskowie, Krasławiu oraz Iłłukszcie¹¹⁴.

Na zakończenie warto stwierdzić, że działalność pedagogiczna misjonarzy pozostaje charakterystyczną kartą w dziejach Zgromadzenia Misji. Od nauczycieli-misjonarzy wymagano przygotowania do nauczania przedmiotów szkolnych we wszystkich klasach. Często zdarzało się, że nie pracowali zbyt długo w jednej miejscowości. Dominik Czajkowski, który w Łyskowie nauczał fizyki, matematyki i rysunku, przebywając w Krasławiu, dodatkowo wykładał język francuski. Jan Erdman, pracując w szkole krasławskiej, nauczał arytmetyki i geografii, a już w Iłłukszcie zajmował się nauczaniem języka rosyjskiego. Natomiast Franciszek Sonulewicz, przebywając w Łyskowie był nauczycielem historii i prawa. Z kolei w Iłłukszcie wykładał religię. Można by przytoczyć wiele jeszcze przykładów na potwierdzenie wszechstronności księży misjonarzy. Jednak bardziej pogłębione badania, niestety rozproszonego materiału źródłowego, pozwolą uściślić i zapewne w niejednym miejscu zweryfikować i sprecyzować wysuwane wnioski.

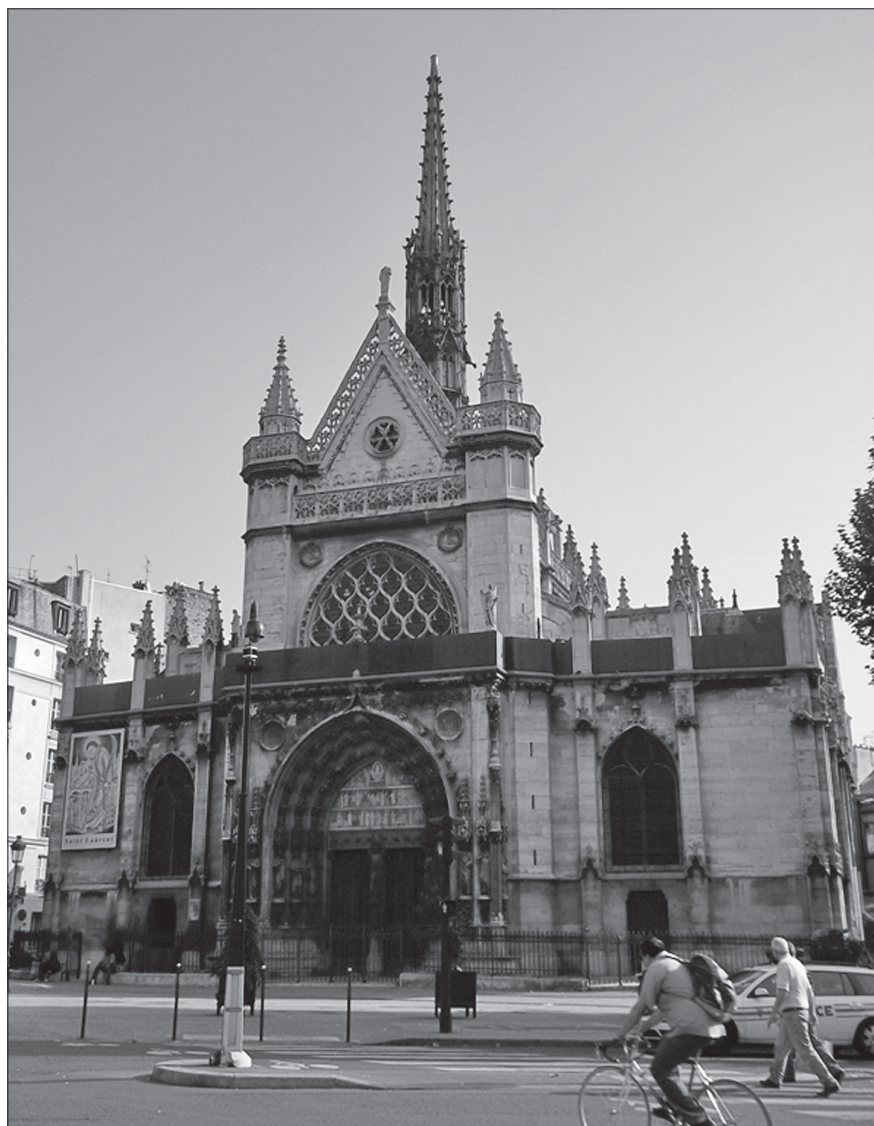
¹¹³ D. Beauvois, *Szkolnictwo polskie*, t. 2, s. 159.

¹¹⁴ L. Zasztowt, op. cit., s. 155–156.

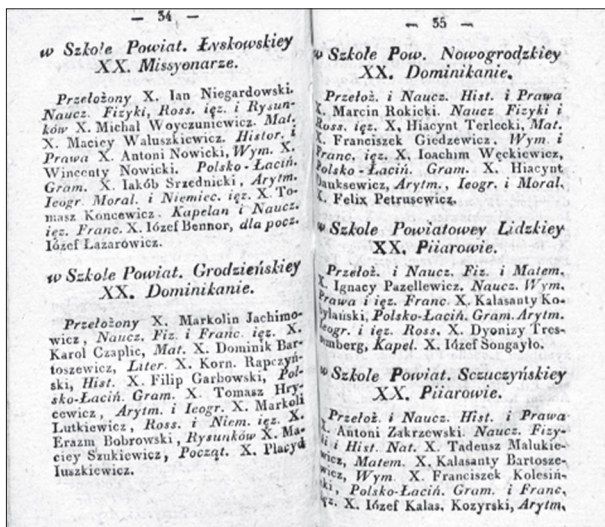
*Education et formation dans les écoles régionales
de la Congrégation de la Mission en XVIIIe/XIXe siècles*
Résumé

L'article intitulé "Education et formation dans les écoles régionales de la Congrégation de la Mission en XVIIIe/ XIXe siècles" est la continuation de mes recherches sur l'histoire de la Congrégation de la Mission de St. Vincent de Paul sur le territoire de la Pologne du XVIIe au XIXe siècle. J'y présente l'histoire des écoles régionales des missionnaires à Krasław, Łysków et Iłkuksza. L'analyse englobe une liste d'enseignants dans chaque établissement, complétée par la description des curricula et des manuels utilisés pour le polonais, le latin, l'allemand, l'histoire, la géographie, l'algèbre, l'arithmétique, la botanique et le jardinage.

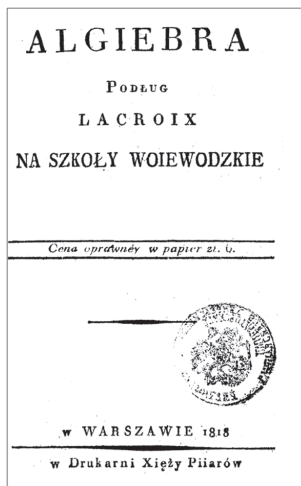
L'article est basé sur les matériaux des Archives de la Congrégation de la Mission de Stradom, de la Bibliothèque de l'Académie Polonaise des Sciences à Cracovie, ainsi que sur d'autres ouvrages traitant de ce sujet.

Fot. 1. Kościół św. Wawrzyńca przy ulicy Faubourg St Martin 119 w Paryżu.
Na terenie parafii św. Wawrzyńca znajdowało się opactwo św. Łazarza
(fotografia ze zbiorów autorki)

Fot. 2. Skład personalny nauczycieli szkoły powiatowej w Łyskowie w roku szkolnym 1815/1816 wg *Kalendarzyka politycznego na rok 1816 dla Wydziału Uniwersytetu Imperatorskiego Wileńskiego w Wilnie*, Wilno: nakładem i drukiem Józefa Zawadzkiego 1815. Strona 54 (egzemplarz znajduje się w zbiorach Biblioteki Polskiej Akademii Nauk i Polskiej Akademii Umiejętności w Krakowie, sygn. 4823 I)

Fot. 3. Strona tytułowa *Algebry podług Lacroix na szkoły wojewódzkie* wydanej w Warszawie w 1818 roku (egzemplarz znajduje się w zbiorach Biblioteki Uniwersytetu Warszawskiego, sygn. 145504)